

IZRAŽANJE POV RATNEGA DEJANJA V JAPONŠČINI IN SLOVENŠČINI

Pri izražanju povratnega dejanja gre za vsaj dva udeleženca, vršilca in prizadetega. Povratno dejanje je nadalje označeno z dejstvom, da sta oba udeleženca ena in ista oseba oziroma bitje.

In a transitive action, there are at least two participants involved: the agent and the patient. Reflexive action is further characterized by the fact that the two participants are actually one and the same person or being.

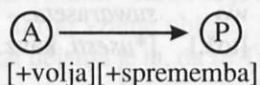
Prispevek je poskus kontrastivne analize izražanja povratnega dejanja med slovenščino in japonščino. Kaj naj splošno razumemo pod pojmom »povratno dejanje«.

Kje v posameznem jezikovnem sistemu najdemo slovnično sredstvo oz. skladenjsko strukturo za izražanje povratnega dejanja. V japonščini je izhodišče za to glagolski način, kjer gre v bistvu za glagolsko vpono (infiks), ki je povezana z menjavo sklon-skih členkov, v slovenščini pa je to morfem se, ki prvotno izvira iz osebnega zaimka in katerega različne vloge danes najdemo na zelo širokem območju. Sledeča kontrastivna analiza je v glavnem narejena z gledišča učenja japonskega jezika v Sloveniji oz. za slovensko govoreče učence.

1 Prototip prehodnega dejanja in povratno dejanje

Tipi dejanja, ki jih v nadaljevanju prikazujem v povezavi s prehodnostjo, so v realnosti splošno obstoječa dejanja, preden jih skušamo izraziti v kakem jeziku.

1.1 V zvezi s karakterizacijo prehodnosti obstaja danes že veliko študij. Nekateri slovničarji so mnenja, da prehodnost razumejo kot stopnjujoči pojem in med mnogimi dejavniki, ki so pri izražanju prehodnosti prisotni, skušajo ugotoviti najbolj tipične značilnosti.¹ Tudi tukaj za določanje »prototipa prehodnosti« upoštevam tiste tipične ali osrednje značilnosti prehodnosti oz. prehodnega dejanja, ki jih omenjajo dosedanji viri. Prototip prehodnega dejanja

Pri prehodnem dejanju sta vsaj dva udeleženca: delujoča sila oz. vršilec (agens [A]) in predmet, na katerega je namerjeno dejanje (prizadeti oz. paciens [P]). Dejanje se vrši v smeri A do P. Ko A deluje na P v neki obliki, obstaja volja agensa (označeno [+volja]) in pri tem pride do neke spremembe pri prizadetem (označeno [+sprememba]),² npr. *Janez tepe Tomaža*.

¹MASUOKA, 1987, 206.

²To, kar tukaj obravnavam kot »voljo« pri vršilcu, imenujeta HOPPER & THOMPSON (1980)

1.2 Povratno dejanje je posebna oblika zgoraj opisanega prehodnega dejanja. To je dejanje, katerega vršilec in prizadeti sta en in isti človek ali bitje. Povratno dejanje

[+volja]

[+sprememba]

Povratno dejanje je enako prehodnemu dejanju v tem, da vršilec še vedno deluje na nekega prizadetega, samo da je ta identičen agensom. Povratno dejanje opravlja vršilec (oz. prizadeti) s svojo voljo in rezultat dejanja se vidi v neki spremembi pri njem,³ npr. *Janez se obleče*.

2 Glagolski način in izražanje povratnosti v japonščini

2.1 Glagolski način. Kot glagolske načine v slovnici moderne japonščine smo do sedaj po navadi upoštevali naslednje štiri kategorije: trpnost, vzročnosti, možnosti in samodejnost. V naslednjem si oglejmo, kako se realizirajo v stavkih. Stavek [2] je trpna pretvorba tvornega stavka [1].

- [1] *Taroo ga Ziroom wo nagutta.*⁴
 [lastno ime] [im.] [lastno ime] [tož.] [=tepsti, pret.]
 'Taroo je tepel Ziroom.'

- [2] *Ziroom ga Taroo ni naguirareta.*
 [im.] [agens] [tepsti, trpnost, pret.]
 'Ziroom je bil tepen od Taroo.'

Oglejmo si še naslednji primer, kjer je stavek [4] vzročniška (kavzalna) pretvorba osnovnega stavka [3].

- [3] *Ziroom ga sywatta.*
 [im.] [usesti se, pret.]
 'Ziroom se je usedel.'

- [4] *Taroo ga Ziroom wo suwaraseta.*
 [im.] [tož.] [*usesti, kavz., pret.]
 'Taroo je posadil Ziroom.'

Skupne oblikovne in skladenjske značilnosti glagolskih načinov v japonščini so naslednje:

- Obstaja vpona, ki jo dodamo osnovni obliki glagola. To so *-arer-* za trpnost in samodejnost (stavek [2]), *-(s)ase-* za vzročniškost (stavek [4]) in *-(ar)er-* za možnost. S tem dodatkom se spremeni oblika glagola.

»volitionality«, Dik (1978) pa »control«. Kar ustreza »spremembi« pri prizadetem, najdemo pri Hopperju & Thompsonu kot »affectedness«, pri Diku pa lastnost dejanja »dynamic«.

³Definicija povratnega dejanja po NITTI (1982).

- Vzporedno s prvo značilnostjo si udeleženci dejanja oz. pojava izmenjujejo svoja skladenjska mesta. (Pride do zamenjave sklonov med vršilec, prizade-tim idr., ki jih izražajo samostalniške fraze, ali pride do spremembe v številu udeležencev dejanja, izraženih v stavku.)

2.2 Izražanje povratnega dejanja v japonščini. Pri izražanju povratnosti je druga-če. Kot primer za izraz povratnega dejanja imamo naslednji stavek.

- [5] *Taroo ga huku wo kita.*
[im.] [obleka] [tož.] [obleči se, pret.]

'Taroo se je oblekel.'

Za izražanje povratnosti ne obstaja vpona, obstaja pa omejeno število glagolov (npr. *kiru* 'obleči se' v stavku [5], ki kot del svojega pomena vsebujejo tudi pomen 'povratnosti'. Pri teh glagolih ne vidimo skladenjske izmenjave udeležencev, vidimo pa, da je pri udeležencih dejanja določena omejitev. Torej, stavek z istim glagolom ni slovničen, če cilj dejanja ni enak vršilcu dejanja.

- [6] **Taroo ga kodomo ni huku wo kita.*
[im.] [otrok] [daj.] [tož.] [obleči se, pret.]

Za izražanje prehodnega dejanja, ki je namerjeno na koga drugega, se mora stavek glasiti takole:

- [7] *Taroo ga kodomo ni huku wo kiseta.*
[im.] [daj.] [tož.] [obleči, pret.]

'Taroo je oblekel otroka.'

Glagol *kiseru* se uporablja izključno za nepovratno prehodno dejanje.

Če je stavek [5] izraz povratnega dejanja, je stavek [7] izraz prehodnega dejanja, usmerjenega na koga drugega. Pomenski razloček med glagoloma *kiru* in *kiseru* je v tem, da prvi označuje povratnost, drugi pa prehodnost, namerjeno na koga drugega (nepovratno prehodnost).

Yosio Nitta (1982) našteva pet takih glagolov, *abiru* 'prhati se, dobiti nase', *kiru* 'obleči se', *haku* 'obuti se', *nugu* 'sleči se' in *kaburu* 'nadeti si, pokriti se' ter jih imenuje »saiki doosi« (povratni glgoli). Za vse te glagole obstajajo, tako kot pri *kiru*: *kiseru*, še ustreznji prehodni glagoli, ki jih uporabljamo za izraz nepovratnega prehodnega dejanja.

V stavku [5] (*Taroo ga huku wo kita*. 'Taroo se je oblekel.') je Taroo tisti, ki s svojo voljo vrši izraženo gibanje. Taroo vzame obleko, ki leži nekje stran od njegovega telesa, in jo daje nase. Rezultat dejanja je ta, da se Tarovev zunanji videz spremeni od neoblečenega stanja v oblečeno stanje. V pomenu, da vršilec daje neki predmet nase, je podoben tudi naslednji izraz.

- [8] *Taroo ga mahuraa wo maita.*
[im.] [šal] [tož.] [oviti, pret.]

'Taroo si je ovil šal.'

Stavek [8] pretvorim tako, da gre zdaj za dejanje, pri katerem vršilec daje predmet (*šal*) ne na sebe, ampak na telo nekoga drugega.

- [9] *Taroo ga kodomo ni mahuraa wo maita.*
[im.] [daj.] [tož.] [oviti, pret.]

'Taroo je ovil šal otroku.'

Stavka [8] in [9] imata v svojih pomenih enak razloček kot stavka [5] in [7], tj. povratno : nepovratno prehodno, vendar pri glagolski obliki ni videti razlike. En in isti glagol *ma* lahko uporabljamo za obe vrsti dejanja. *Ma* je eden od tako imenovanih 'prehodnih glagolov, ki se uporabljajo povratno', kot opozarja Nitta (1982).

Takahasi (1985) omenja, da »se v japonščini povratni glagol ni razvil kot oblikovna kategorija, pač pa obstaja stavčna struktura za povratnost v smislu skladenjske kategorije.« Oglejmo si naslednji primer:

[10] *Taroo ga mado kara kubi wo dasita.*
[im.] [okno] [iz] [glava] [tož.] [pomoliti, pret.]

'Taroo je pomolil glavo skozi okna.'

Značilnost takega stavka je ta, da samostalniška fraza s sklonskim členkom *wo*, ki nakazuje objekt stavka, izraža del vršilčevega telesa.

Povratno rabo prehodnih glagolov, kjer *-wo* samostalniške fraze izraža telesni del, glede na pomensko vsebino lahko razdelim v naslednje tri skupine:

- urejanje zunanjega videza telesa, npr. umivanje (rezultat je vidna sprememba določenega telesnega dela): *kaol/karada/te wo arau* 'umiti si obraz/telo/roke': *higa wo soru* 'obriti si brado/brke': *kami wo tokasu* 'počesati'.
- poškodbe (rezultat je sprememba na določenem telesnem delu): *atama wo utu* 'udariti se v glavo': *asi wo oru* 'zlomiti si nogo': *sita wo kamu* 'ugrizniti si jezik': *te wo kiru* 'vrezati se v roko': *asi wo kuziku* 'spahnniti si nogo': *te wo tumeru* 'pripreti roko (v vrata)'.
[11] [12]
- premikanje telesnega dela (rezultat je sprememba v obliki ali položaju telesnega dela): *te/ude wo ageru* 'dvigniti roko': *kosi wo kakeru* 'usesti se (na stol)': *kubi wo kasigeru* 'nagniti glavo': *kubi wo dasu* 'pomoliti glavo': *te wo tataku* 'ploskati': *te wo furu* 'mahati z roko': *karada wo mageru* 'skloniti se'.

Izrazi v zvezi z oblačenjem, npr. *mahuraa wo maku* 'oviti si šal' (v stavkih [8] in [9]) imajo tudi enako skladenjsko strukturo s sklonskim členkom *wo*. V tem primeru samostalniška fraza izraža predmet, ki ga vršilec daje nase oz. vzame od sebe proč. Take glagolske zveze uvrščam tukaj v četrto skupino:

- oblačenje (rezultat je sprememba zunanjega videza telesa) *megane wo kakeru/toru* 'nataknniti/sneti si očala': *taipin/burooti wo tomeru/ttkeru* 'pripeti si pas': *tebukuro wo suru* 'nataknniti si rokavice': *yubiwa wo hameru/hazusu* 'nataknniti/sneti si prstan'.

Vsi glagoli, ki so uvrščeni v zgoraj navedene štiri skupine, izražajo v kombinaciji s samostalniško frazo s členkom *wo* povratno dejanje. Telesni del, ki ga izraža *wo*-samostalnik oz. samostalniška fraza v skupinah od a) do c), po navadi razumemo kot telesni del vršilca (tj. tistega, ki ga izraža samostalniška fraza s sklonskim členkom *ga* v istem stavku).

V primeru skupine č) pa po navadi razumemo tako, da je *wo*-samostalnik oz. samostalniška fraza izhodiščna oz. ciljna točka premikanja predmeta na vršilčevem telesu. Če gre za kaj drugega, se moramo izraziti drugače:

[11] *Taroo ga kodomo no te wo aratta.*

[im.] [svoj.] [tož.]

'Taroo je umil otrokove roke. = Taroo je umil otroku roke.'

[12] *Taroo ga Hanako no yubi ni yubiwa wo hameta.*

[im.] [svoj.] [prst] [daj.] [prstan] [tož.] [natakni, pret.]

'Taroo je nataknil prstan na Hanakin prst.'

V primeru, ko je *wo*-samostalniček telesni del, prilastkovna fraza s členkom *no* izraža lastnika telesnega dela (v stavku [11] *kodomo no*). Če je lastnik telesnega dela vršilec sam, stavek s »prehodnim glagolom v povratni rabi« ne zahteva prilastka (npr. *zibun no* 'lasten, od samega sebe'). V primeru, ko *wo*-samostalniček oz. samostalniška fraza izraža predmet oblačenja, za katerega telesni del je ta predmet namenjen, je izraženo z drugim predmetom tj. s samostalničkom s sklonskim členkom *ni*. (npr. *kodomo ni* v stavku [9], *Hanako no yubi ni* v stavku [12]).

Zanimivo je tudi to, da kadar gre za povratno dejanje (to se pravi, da je izhodiščna ali ciljna točka oblačenja telo), v večini primerov ne opisujemo po podrobnosti, za kateri telesni del gre. Ta informacija je že brez dodatnega pojasnila razumljiva od vrste predmeta, ki ga omenja *wo*-samostalniška fraza. (npr. *pllašč, šal* itd.). V primeru nepovratnega prehodnega dejanja obstaja težnja, da bolj podrobno opisujemo, kateri del telesa drugega človeka je cilj oz. izhodišče.

[13] *Taroo ga tebukuro wo hameta.*

[im.] [tož.] [natakni, pret.]

'Taroo si je nataknil rokavice.'

[14] *Taroo ga kodomo ni tebukuro wo hameta.*

[im.] [daj.] [tož.]

'Taroo je otroku nataknil rokavice.'

[15] *Taroo ga kodomo no te ni tebukuro wo hameta.*

[im.] [svoj.] [roka] [daj.] [tož.]

'Taroo je nataknil rokavice na otrokove roke.'

(Izraža enako dejanje kot stavek [14], sliši se pa bolj naravno.)

3 Morfem *se* in »povratni glagoli« v slovenščini

3.1 Morfem *se*. V slovenščini je razvit sistem osebnih zaimkov. Morfem *se* prvotno izvira iz oblike povratnoosebne zaimka, ki pa je del sistema osebnih zaimkov. Znano je, da za vse osebne zaimke v rodilniku, dajalniku in tožilniku obstajajo še t. i. krajše (=naslonske) oblike. Spodaj navajam del preglednice sistema osebnega zaimka, za tretjo osebo ednine moškega spola.

Samostojna oblika					Naslonska oblika			
im.	rod.	daj.	tož.	mest.	or.	rod.	daj.	tož.
on	njega	njemu	njega	njem	njim	ga	mu	ga

Oglejmo si naslednja stavka:

[16] *Janez je skopal otroka.*

[17] *Janez ga je skopal.*

Če je v sobesedilu že jasno, za katerega »otroka« gre, je *otrok* v stavku [16] nadomeščen z osebnim zaimkom v naslonski obliki *ga*, kot vidimo v stavku [17].

Povratnoosebni zaimek ima z zgoraj prikazanim osebnim zaimkom vzporeden sistem. Od osebnega zaimka se razlikuje v tem, da se ena oblika uporablja za vse spole in števila. Ima pa vse oblike za posamezne sklone, le imenovalniške oblike ne. Kot pri osebnih zaimkih obstajajo tudi naslonske oblike za rod., daj. in tož.

Samostojna oblika						Naslonska oblika		
im.	rod.	daj.	tož.	mest.	or.	rod.	daj.	tož.
—	<i>sebe</i>	<i>sebi</i>	<i>sebe</i>	<i>sebi</i>	<i>seboj/sabo</i>	<i>se</i>	<i>si</i>	<i>se</i>

Po slovenski slovnici se povratnoosebni zaimek uporablja takrat, kadar sta osebek in določilo isto.⁵ Torej, povratnoosebni zaimek *se* v naslednjem stavku označuje, da sta vršilec (osebek) in prizadeti (objekt) stavka isto, tj. *Janez*.

[18] *Janez se je skopal.*

Medtem ko je dejanje, ki ga izraža prehodni glagol *skopati*, namerjeno na koga drugega od osebk (v stavku [16] na *otroka*), sta pri dejanju *skopati se* delujoča oseba (ki jo izraža osebek) in prizadeti (predmet stavka) en in isti. Vsebina dejanja (to, kar izraža *skopati*) pa v bistvu ostane enaka. Osebni zaimek *ga* v stavku [17] in povratnoosebni zaimek *se* v stavku [18], če ju je glede sobesedila potrebno poudariti, zamenjamo z njunima samostojnima oblikama, *njega* oz. *sebe*.

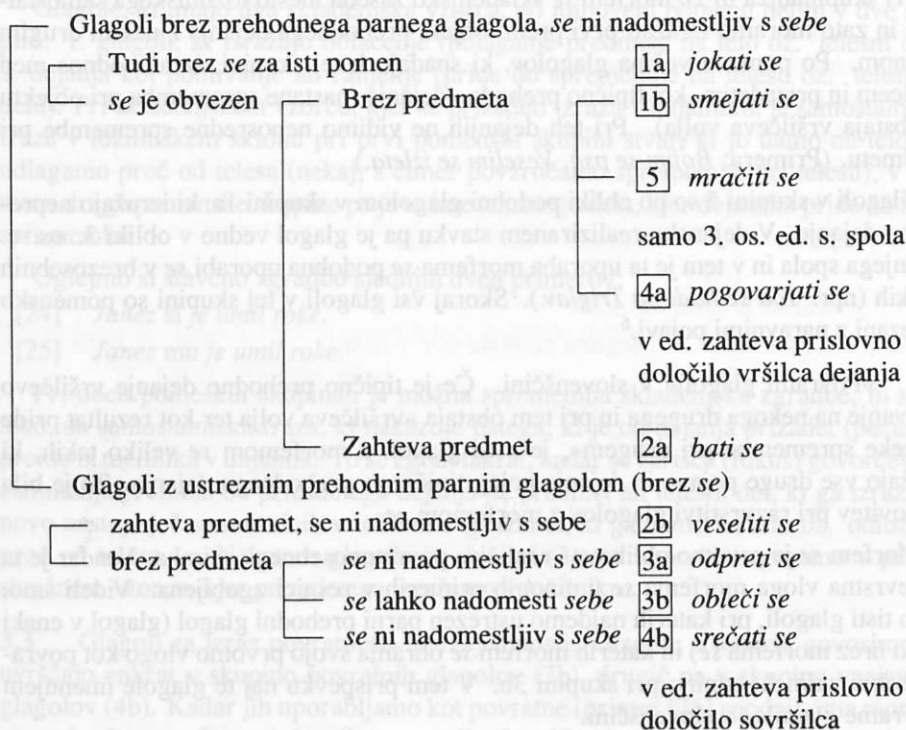
[19] *Janez je skopal sebe, ne pa njega.*

Vidimo, da morfem *se* v zgoraj navedenem primeru dovoljuje, tako kot drugi osebni zaimki, zamenjavo med samostojno in naslonsko obliko. Taka zamenjava sicer ni vedno prisotna oz. dovoljena pri vseh različnih glagolih z morfemom *se*.

Glagoli, ki se po zgoraj opazovanem pomenu in obliki pojavljajo v stavku (tj. obstaja ustrezen prehodni glagol, tj. glagol enake oblike, vendar brez morfema *se*, in ki označuje dejanje z enako vsebino vendar nepovratno prehodno; morfem *se* je zamenljiv s samostojno obliko *sebe*), se pomensko nanaša na povratno dejanje, kot smo ga določili kot tip dejanja na začetku tega prispevka.

Spodaj navajam poskus uvrstitve vseh različnih glagolov z morfemom *se* glede na njihove skladenjske značilnosti. Pregled naj bi bil v pomoč, da bi bolje razumeli, v kakšnem razmerju z vsemi drugimi glagoli z morfemom *se* stojijo tisti glagoli, ki jih tukaj obravnavam kot »povratne glagole«. Za vsako skupino glagolov navajam le en reprezentančen primer.

⁵TOPORIŠČ (1976, str. 243).

Glagoli z morfemom *se*:

- 1 neprehodno dejanje [+ volja]
- 2 prehodni glagoli, ki izražajo odnose ali lastnosti [-sprememba]
- 3a samodejni pojav [-volja, + sprememba]
- 3b povratno dejanje [+ volja, + sprememba]
- 4 vzajemno dejanje [+ volja]
- 5 naravni pojav [-volja, + sprememba]

Na kratko preglejmo vlogo morfema *se* pri posameznih skupinah glagolov:

Pri skupini 3b (*obleči se*) in skupini 4b (*srečati se*) je *se* pomenski morfem, ki prvotnemu prehodnemu glagolu dodaja pomen 'sam sebe' (npr. *obleči otroka*: *obleči se*) oz. pomen 'med seboj', 'eden drugega'; npr. *srečati znanca*: *srečati se*.

Pri skupini 3a lahko rečemo, da je morfem *se* slovničen, iz prvotno prehodnega glagola izpelje neprehodni glagol s pomenom samodejnega pojava oz. samodejnega dejanja, npr. *odpreti*: *odpreti se*; *izgubiti*: *izgubiti se*.

Pri glagolih v skupinah 1a, 1b in 5 *se* tako pomensko kot tudi slovnično nima posebne vloge, vendar je znak za to, da glagol izraža samodejen pojav (skupina 5) ali neprehodno dejanje (skupini 1a in 1b), podobno kot glagoli iz skupine 3a.

Glagoli v skupini 4b izražajo enako kot glagoli v skupini 4a vzajemno dejanje, po številu pa jih je manj kot v skupini 4a. Tudi pri teh glagolih ne obstajajo glagoli v

obliki brez morfema *se*. *Se* tukaj namiguje na to, da glagol izraža vzajemno dejanje s podobnim pomenom kot pri skupini 4a.

Pri skupinah 2a in 2b morfem *se* skladenjsko zaseda mesto tožilniškega samostalnika in zato moramo izražati prvi premi objekt prehodnega dejanja z nekim drugim sklonom. Po pomenu večina glagolov, ki spadajo k tej skupini, izraža odnos med vršilcem in prizadetim, kot tipično prehodno dejanje (nastane sprememba pri objektu in obstaja vršilčeva volja). Pri teh dejanjih ne vidimo neposredne spremembe pri predmetu. (Primeri: *Bojim se psa. Veselim se izleta.*)

Glagoli v skupini 5 so po obliki podobni glagolom v skupini 1a, ki izražajo neprehodno dejanje. V dejansko realiziranem stavku pa je glagol vedno v obliki 3. os. e. srednjega spola in v tem je ta uporaba morfema *se* podobna uporabi *se* v brezosebni stavkih (npr. *Tod se hodi na Triglav.*). Skoraj vsi glagoli v tej skupini so pomensko povezani z naravnimi pojavi.⁶

3.2 »Povratni glagoli« v slovenščini. Če je tipično prehodno dejanje vršilčevo delovanje na nekoga drugega in pri tem obstaja »vršilčeva volja ter kot rezultat pride do neke spremembe pri drugem«, je med glagoli z morfemom *se* veliko takih, ki izražajo vse druge pojave in dejanje poleg tipičnega prehodnega dejanja. To je bila ugotovitev pri razvrstitvi glagolov z morfemom *se*.

Morfem *se* je prvotno oblikovna različica povratnoosebnega zaimka. Vendar je ta svojevrstna vloga morfema *se* v mnogih primerih v resnici zgubljena. Videli smo, da so tisti glagoli, pri katerih najdemo ustrezen parni prehodni glagol (glagol v enaki obliki brez morfema *se*) in katerih morfem *se* ohranja svojo prvotno vlogo kot povratnoosebni zaimek, ednino pri skupini 3b. V tem prispevku naj te glagole imenujem »povratne glagole« v slovenščini.

Dejanja, ki jih izražajo spodaj navedeni povratni glagoli,⁷ se vršijo z vršilčevo voljo in kot rezultat posameznega dejanja se vidi neka sprememba pri samem. Glede na skladenjske in pomenske značilnosti jih delim v tri skupine: 1. *obleči se, obuti se, sezuti se, sleči se*; 2. *obriti se, opeči se, počesati se, poškodovati se, raniti se, umivati se*; 3. *kopati se, prhati se, prijaviti se*.

Mnogi povratni glagoli (tisti v skupinah 1. in 2.) imajo dve skladenjski strukturi: eno, pri kateri je v tožilniškem sklonu povratni zaimek, izražajoč predmet dejanja oz. vršilca samega (*se/sebe*); in druga, kjer povratni zaimek preide v dajalnik (*si/sebi*), v tožilniškem sklonu pa stoji druga somostalniška fraza. Tudi za ustrezne prehodne glagole brez morfema *se* (takrat sta A in P dva ločena posameznika) obstajata dve skladenjski strukturi (udeleženec, ki je prizadeti dejanja, se izraža v tožilniku oz. dajalniku), vzporedni tistim v primeru povratnih glagolov. Spodaj si oglejmo posamezne skladnje s primerom glagolskega para *obleči/obleči se*.

[20] *Janez se je oblekel.*

[21] *Janez si je oblekel plašč.*

⁶Morfem *se* se pojavlja tudi v določenih stavčnih strukturah, kot npr. v eni obliki trpnika, v stavkih za izraz splošnega vršilca dejanja in za izraz samodejnosti. O tem je razpravljano v moji magistrski nalogi.

⁷Navedeni seznam slovenskih glagolov nikakor ni izčrpen; tukaj so zajeti le bolj pogostni.

[22] *Janez ga je oblekel.*

[23] *Janez mu je oblekel plašč.*

Glagole, ki imajo dva skladenjska vzorca, po njihovem pomenu delim v dve skupini: 1. glagoli, ki izražajo oblačenje (polaganje predmeta na telo oz. telesni del); 2. dejanja kot pomivanje ali ranjenje (pride do spremembe na telesu oz. telesnem delu). Pri skladenjskem vzorcu, kjer se prizadeti izraža v dajalniku, je samostalniška fraza v tožilniškem sklonu pri prvi pomenski skupini stvar, ki jo damo na telo oz. odlagamo proč od telesa (nekaj, s čimer povzročamo spremembo pri telesu), v primeru druge pomenske skupine pa je to ime telesnega dela, kjer dejansko pride do neke spremembe.

Oglejmo si stavčno zgradbo slednjih dveh primerov:

[24] *Janez si je umil roke.*

[25] *Janez mu je umil roke.*

Pri obeh pomeskih skupinah je možna sprememba skladenjske zgradbe, in sicer tako, da samostalniška fraza, ki nakazuje tistega, ki je od dejanja prizadet (paciens), preide iz tožilnika v dajalnik. To se zgodi takrat, kadar se žarišče (fokus) govorčevega zanimanja premika od prizadetega dejanja na predmet ali telesni del, ki ga izraža na novo nastopajoč samostalnik v tožilniku (predmet, ki ga damo na telo oz. odložimo proč od telesa. — Nekatere glagole (v skupini (3)) pa uporabljamo samo v prvem stavčnem vzorcu, kjer prizadetega izražamo v tožilniku.

3.3 Glagoli za izraz povratnosti in vzajemnosti. Glagoli, o katerih govorimo, se uvrščajo enkrat v skupino povratnih glagolov (3b), drugič pa v skupino vzajemnih glagolov (4b). Kadar jih uporabljamo kot povratne (primer [26] spodaj), ima morfem *se* enako lastnost kot pri drugih povratnih glagolih, tj. dá se nadomestiti s *sebe*. V primeru, ko je samostalniška fraza v imenovalniku v dvojini oz. množini, pa pride do dvournosti stavka glede povratnosti ali vzajemnosti (primerjaj stavka [27] in [28] spodaj, kadar manjka podčrtana prislovna fraza).

[26] *Gledal se je v ogledalu.*

[27] *Gledala sta se v ogledalu.* (Gledala sta sebe.)

[28] *Gledala sta se, ko sta zaslišala krik v sosednji sobi.* (*Gledala sta sebe.)

Ko se glagol uporablja v pomenu vzajemnosti (stavek [28]), morfema *se* ne moremo nadomestiti s *sebe*. Namesto tega za potrditev, da gre za vzajemno dejanje, stavku lahko dodamo fraze kot npr. *eden drugega, med seboj* ipd. Pomensko gledano, so vsi ti glagoli v zvezi z zaznavanjem ali družbenimi dejavnostmi. Navajam jih v vrstnem redu prvotno prehodni glagol/povratni oz. vzajemni glagol: *gledati/gledati se; poznati/poznati se; predstaviti/predstaviti se; zbrati/zbrati se; prepoznati/prepoznati se*.

4 Primerjava izrazov za povratno dejanje med japonščino in slovenščino

V zvezi z izražanjem povratnega dejanja smo videli, da ima morfem *se* v slovenščini slovnično produktivno funkcijo: z dodatkom *se* nastane iz navadnega prehodnega glagola povratni. Oglejmo si tri pare slovenskih stavkov. Prvi parni stavek ([a]) je stavek prehodnega glagola, katerega tožilniško mesto je zasedeno s prizadetim, ki ni

enak vršilcu. Drugi ([b]) pa ima na tožilniškem mestu morfem *se*, tj. stavek, ki izraža povratno dejanje.

- [29a] *Janez je videl otroka.*
 [29b] *Janez se je videl (v ogledalu).*
 [30a] *Janez je počesal otroka.*
 [30b] *Janez se je počesal.*
 [31a] *Janez je oblekel otroka.*
 [31b] *Janez se je oblekel.*

Kako pa izražamo te iste stvari v japonščini?

- [29a'] Taroo ga kodomo wo mita.
[im.] [tož.] [videti, pret.]
'Taroo je videl otroka.'
- [29b'] Taroo ga (kagami no naka no) zibun wo mita.
[im.] [sam, lasten] [tož.]
'Taroo se je videl v ogledalu.'
- [30a'] Taroo ga kodomo no kami wo tokasita.
[im.] [svoj.] [lasje] [tož.] [počesati, pret.]
'Taroo je počesal otroka.'
- [30b'] Taroo ga kami wo tokasita.
[im.] [tož.]
'Taroo se je počesal.'
- [31a'] Taroo ga kodomo ni huku wo kiseta.
[im.] [daj.] [obleka] [tož.] [obleči, pret.]
'Taroo je oblekel otroka.'
- [31b'] Taroo ga huku wo kita.
[im.] [tož.] [obleči se, pret.]
'Taroo se je oblekel.'

Japonski glagol *miru* 'videti' je navaden prehodni glagol in ga ne uvrščamo med »prehodne glagole, ki se uporabljajo povratno«. *Tokasu* 'počesati' je »prehodni glagol, ki se uporablja povratno«, *kiru* pa je eden od redkih »povratnih glagolov«.

Najprej si bliže oglejmo prvi par stavkov [29a]–[29b]. Samostalnik v tožilniku pri slovenskem stavku [29a] (*otroka*) je bil nadomeščen s *se* pri izrazu povratnega dejanja v paru (stavek [29b]). Enako se dogaja tudi v japonščini:⁸ samostalnik s sklonskim členkom *wo* (*kodomo wo* v stavku [29a']) se je spremenil v *zibun wo* 'sebe' in vsi drugi deli stavka ostanejo enaki. Torej, kadar izražamo v japonščini povratno dejanje z navadnim prehodnim glagolom, lahko uporabimo frazo *zibun wo* za prevod povratnoosebnega zaimka *se*.

Sedaj pa stavčni zgradbi stavkov [30a']–[30b'] v smeri [b]–[a] (povratno dejanje — prehodno dejanje, zadevajoče nekoga drugega). Skladenjska zgradba stavka za povratno dejanje [30a'] se nič ne spremeni, pač pa mu je dodana prilastkovna fraza *kodomo no* 'otrokov'. Odnosnica tega prilastka je samostalniška fraza *kami wo* 'lase'. Pri povratni rabi japonskih prehodnih glagolov smo videli, da nam, kadar *wo*-samostalniška fraza označuje del telesa, ni treba posebej omeniti, da gre za telesni del agensa samega. V primeru prehodnega dejanja na koga drugega pa je potrebno, da v stavku

jasno izrazimo, da gre za telesni del nekoga drugega, ne pa vršilčevo. Možna napaka slovensko govorečega učenca bi bil npr. naslednji stavek:

- [32] *Taroo ga kodomo ni kami wo tokasita.
[im.] [otrok] [daj.] [lasje] [tož.] [počesati, pret.]

V slovenščini je osnovna oblika stavka s prehodnim glagolom, ki zahteva dva predmeta taka, da je prvi predmet v tožilniku, drugi (tisti, komur je dejanje namenjeno) v dajalniku, npr. *Janez je dal Micki knjigo*. V primeru, ko se v japonščini uporablja glagol, ki se pri izražanju povratnega dejanja vede drugače od navadnih prehodnih glagolov, pa obstaja možnost, da učenec japonskega jezika izraža drugi predmet s samostalnikom s členkom *ni*, kar bi slovnično ustrezalo slovenskemu dajalniku (**kodomo ni* v stavku [32]).

Slovenski izraz *počesati* poskusimo spremeniti v takega, kakršen je v japonskem izrazu *kami wo tokasu*, kjer se omenja tudi dejanski telesni del *lasje*.

- [33] *Janez mu je počesal lase.*

Slovenski glagol *počesati* ima v sebi že pomen 'lase' (*kami wo*), če predmet dejanja ni posebno omenjen. Kadar je česanje namenjeno drugemu delu telesa, npr. bradi, je treba to omeniti na tožilniškem mestu stavka (namesto *lase* v stavku [33]), da je dejanje jasno izraženo. (Torej, *Janez mu je počesal brado*.) Japonski glagol *tokasu* pa ne izraža enako dejanje v celoti. Vedno ga spremlja samostalniška fraza *kami wo*, in kot fraza (*wo*-samostalnik+ glagol) prvič izraža dejanje, namenjeno na kak telesni del. To pomeni, da sta tudi naslednja stavka neslovnična (razen v zelo posebno pogojenemu sobesedilu):

- [34] *Taroo ga kodomo wo tokasita.
[im.] [otrok] [tož.] [počesati, pret.]

- [35] *Taroo ga tokasita.
[im.] [počesati, pret.]

Oba zgoraj navedena stavka sta možni napaki pri neposrednem prevajanju slovenskih stavkov [30a] in [30b].

Preidimo na par [31a']–[31b']. Ta dva japonska stavka, eden za izraz prehodnega, drugi pa povratnega dejanja, se skladensko precej razlikujeta. Med njima ostaneta samo dva stavčna člena, tj. *Taroo ga* (samostalniška fraza v imenovalniku) in *fuku wo* (*wo*-samostalniška fraza, tj. tožilniška), nespremenjena. Največja razlika med stavkoma je v obliki glagolov, *kiru* in *kiseru*. V slovenščini je ta razlika (izraz za prehodno dejanje na drugega človeka in izraz za povratno dejanje) jasno vidna v izpeljavi povratnega glagola: dodaja se morfem *se* k prehodnemu glagolu (*obleči* — *obleči se*). Samo glagolski koren *ki-* jima je skupen. Druga razlika je v tem, da je pri izrazu nepovratno prehodnega dejanja dodatno omenjen prizadeti z *ni*-samostalniško frazo, tj. z dajalniškim členkom. Glede na ugotovljena dejstva lahko rečem, da je kategorijo »povratnih glagolov« pravzaprav bolj smiselno postaviti prej v japonščini kot v slovenščini.

Pri učenju japonskega jezika je nujno, da so razlike med omenjenimi povratnimi in navadnimi prehodnimi glagoli v obliki ter njihovi rabi jasno razložene. Število povratnih glagolov v japonščini je majhno in ne bi povzročilo težav.⁸ V slovarju

⁸Poleg 5 glagolov, ki jih je naštel NITTA (1982) kot povratne, dodajam še naslednje štiri, ki jih

japonskega jezika za tujce bi bilo treba označiti pri posameznem glagolskem geslu omejitve pri vršilcu (osebku) in prizadetem (objektu). Tako lahko prešrečujemo nastanek možnih napak pri učencih japonskega jezika. Zanemarjanje zgoraj omenjenih razločkov med glagoli bi povzročili npr. naslednje neslovnične stavke:

- [36] *Taroo ga huku wo kiseta.
[im.] [obleka] [tož.] [obleči, pret.]

'Taroo je oblekel (obleko).'

(za izraz povratnega dejanja, če je zanemarjen razloček med glagoloma *kiru* in *kiseru*)

- [37] *Taroo ga kodomo ni huku wo kita.
[im.] [otrok] [daj.] [obleka] [tož.] [obleči se, pret.]

'Taroo se je oblekel otroku (obleko).'

(za izraz prehodnega dejanja na nekoga drugega, zopet če je zanemarjen razloček med *kiru* in *kiseru*).

V stavku, v katerem se pojavi prehodni glagol, ki se uporablja povratno, se drugi predmet, (prizadeti) izraža s prilastkovno frazo s členkom *no* (*kodomo no*). Drugačno je s stavkom z navadnim prehodnim glagolom kot stavkom [31a'], kjer še drugi objekt izraža z dodatnim stavčnim členom z dajalniškim *ni*. Kot je bil stavek [32] neslovničen (**Taroo ga kodomo ni kami wo tokasita.*), tudi naslednji stavek ni pravilen.

- [38] *Taroo ga kodomo no huku wo kiseta.
[im.] [otrok] [svoj.] [tož.] [obleči, pret.]

'*Taroo je oblekel otrokovo obleko.'

(Edina možna razlaga za stavek [38] bi bila, da je Taroo oblekel z otrokovo obleko koga drugega, ki ni omenjen v stavku.)

Tako v primeru, ko uporabimo navaden prehodni glagol, kot tudi v primeru povratne rabe prehodnega glagola mora biti od dejanja prizadeti v stavku omenjen. Treba je paziti na to, da tisto samostalniško frazo, ki nakazuje prizadetega, spremljata različna členka, enkrat sklonski členek *ni*, drugič pa členek *no*, ki tvori prilastkovno frazo, vežočo se na *wo*-samostlaniško frazo. Pri izražanju povratnega dejanja v dveh različnih primerih, enkrat s povratnim glagolom, drugič pa s prehodnim glagolom v povratni rabi, smo videli, da predmet v *wo*-samostalniški frazi pripada vršilcu. V stavku [29b'], kjer se pojavi navadni prehodni glagol, pa je potrebno, da je posebej omenjeno, da predmet pripada vršilcu, in to z besedami *jibun no* (*lasten, svoj*).

- [39] Taroo ga kodomo no kao wo mita.
[im.] [otrok] [svoj.] [obraz] [tož.] [videti, pret.]

'Taroo je videl otrokov obraz.'

- [40] Taroo ga (kagami de) zibun no kao wo mita.
[im.] [sam, lasten] [tož.]

'Taroo je videl svoj obraz v ogledalu.'

- [41] Taroo ga kao wo mita.
[im.] [obraz] [tož.]

'Taroo je videl obraz.'

uporabljamo tudi izključno za izraz povratnega dejanja: *haoru* 'ogrtniti se', *seou* 'nositi na hrbtnu', *katugu* 'nositi na ramenih' in *kuwaeru* 'imeti (pipo ipd.) v ustih'.

Navadni prehodni glagol se ne sme uporabljati v skladenjskem vzorcu »povratnega glagola« ali »prehodnega glagola, ki se uporablja povratno«. Pri stavku [41] ni več jasno, čigav obraz je gledal Taroo.

5 Sklep

Spodaj navajam preglednico različnih izrazov povratnosti v slovenščini in japonsščini, obravnavanih v tem prispevku.

Slovenščina

Povratnost z morfemom *se*

gledati se

(dvournost z vzajemnim pomenom)

kopati se

Povratnost z morfemom *si*

obleči se \ ~si plašč

sezuti se \ ~si sandale

umiti se \ ~si obraz

zlomiti si nogo

pripeti si zaponko

ploskati

Japonščina

Prilastek + preh. glagol

zibun (no kau) wo miru

Prisl. določilo + nepreh. glagol

huri ni hairu

Povratni glagoli (saiki doosi)

huku wo kiru

kutu wo nugu

Povratna raba preh. glag.

karada/kao wo arau

asi wo arau

burooti wo tukeru

te wo tataku

To, kar izraža morfe *se* oz. *si* v slovenščini, tj. povratnost dejanja, se ne pojavlja na površju japonskih stavkov: enkrat je to del celotnega pomena, ki ga nosi »povratni glagol«, drugič je to izraženo v *wo*-samostalniški frazi, ki se pojavlja skupaj s prehodnim glagolom v povratni rabi.

Za vsak jezik obstaja določeno polje dejanj, ki se v tistem jeziku dojemajo kot

povratna dejanja. S tem, da smo primerjali skladnje pri izražanju različnih povratnih dejanj v slovenščini in japonščini ter jih skušali uvrstiti vzporedno, smo ugotovili, da so najbolj osrednja povratna dejanja, skupna obema jezikoma, tista v zvezi z oblačenjem (*obleči se, sleči se* ipd.), ki jih vidimo približno v sredini naše preglednice.

Prispevek je napisan na osnovi magistrske naloge, oddane februarja 1991 na Univerzi v Tsukubi, Japonska, Morfem »se« v slovenščini in »povratnost«, »vzajemnost« in »samodejnost« v japonščini.

LITERATURA

- Midori AMANO 1982: Nihongo-bun ni okeru »saiki-sei« ni tuite (O »povratnosti« v japonskih stavkih). *Nihongo to nihon bungaku*, 7. zvezek.
- Andrej BEKEŠ 1989: Surobenia-go ni okeru zyudoosei (Trpnik v slovenščini), rezime.
- Bernard COMRIE 1989: *Language Universals and Linguistic Typology* (Second Edition). England: Basil Blackwell.
- František DANEŠ 1968: Some Thoughts on the Semantic Structure of the Sentence. *Lingua* 21 (Amsterdam: North-Holland).
- Atumi DAGUTI 1976: Supein-go — Saiki keisiki wo megutte (Španščina — o povratni obliki). *Kooza Nihongogaku* 10 (Tokio: Meizui syoin).
- Simon C. DIK 1978: *Functional Grammar*. Amsterdam: North-Holland (North-Holland Linguistic Series 37).
- Janez DULAR 1982: *Priglagolska vezava v slovenskem knjižnem jeziku* (doktorska disertacija na Filozofski fakulteti). Univerza v Ljubljani.
- P. J. HOPPER & S. A. THOMPSON 1980: Transitivity in Grammar and Discourse. *Language* 56, št. 2.
- Wesley JACOBSEN 1989: Tadoosei to purototai pu ron (Prehodnost in teorija prototipov). *Nihongo-gaku no sintenkai*. Tokio: Kurosio syuppan.
- Hermina JUG-KRANJEC 1987: *Slovenščina za tujce*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Takasi MASUOKA 1982: Nihongo zyudoobun no imi bunseki (Analiza japonskih trpnih stavkov). *Gengo Kenkyuu* 82.
- — 1987 *Meidai no bunpoo* (Slovnica teorema). Tokio: Kurosio Syuppan.
- Yosio NITTA 1980: *Goiron-teki tougoron*. Tokio: Meizi syoin.
- — 1982 Saiki doosi, Saiki yooahoo — Lexico-Syntax no sisei kara (Povratni glagoli, povratna raba — z gledišča Lexico-Syntax). *Nihongo kyooiku* 47 (Tokio).
- Taroo TAKAHASI 1975: Buntuyuu ni arawareru syozoku kankei no syuzusoo (Pripadnostni odnosi v stavkih). *Kokugogaku* 103.
- — 1985: Gendai nihongo no voisu ni tuite (O načinu v moderni japonščini). *Nihongo-gaku* 4:4 (Tokio).
- Hideo TERAMURA 1982: *Nihongo no sintakusu to imi* I (Sintaksa in pomen v japonščini I). Tokio: Kurosio syuppan.
- — 1986: Gengo no taisyooteiki bunseki to kizyutu no hoohoo (Kontrastivna analiza in opisna metoda jezikov). *Kooza Nihongogaku* 10 (Tokio: Meizi syoin).
- Jože TOPORIŠIČ 1976: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- Claude VINCENOT 1975: *Essai de Grammaire Slovène*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika* I (1970), II (1975), III (1979), IV (1985). Ljubljana: SAZU in DZS.

SUMMARY

In Japanese, reflexive actions are expressed either by a group of a few reflexive verbs *saiki doosi* (Nitta 1982) or by transitive verbs used reflexively, i.e. in combination with a *wo*-nominal phrase. They express actions connected with dressing, washing, being injured, and changing the position or form of one's body part. Various kinds of verbs (reflexive verbs, transitive verbs used reflexively, transitive verbs, that are never used reflexively) appear in various sentence patterns, depending on the way in which the possessor of an object or a body part is expressed, as well as on the person or body part to which the action is directed.

In Slovene, reflexive action is expressed mostly by a verb with the reflexive morpheme *se*. Such verbs always have their transitive counterpart without the morpheme *se*. Actions expressed by these reflexive verbs are connected with dressing (putting something on or taking something off of one's body), or washing/being injured (to cause some change on one's body). Most of these verbs can occur in two different sentence patterns, i.e. one with the reflexive pronoun in the accusative (*se/sebe*), the other with the reflexive pronoun in the dative (*si/sebi*). By contrasting Slovene and Japanese sentences expressing reflexive actions, we can predict the errors that Slovene speaking students of Japanese are most likely to make. In order to avoid these errors, we have to define the restrictions that apply to the nominal phrases expressing the patient of the transitive action.

In a sentence with a reflexive verb or a transitive verb used reflexively, the patient (which is actually the agent) is not expressed. In a sentence with a verb that can be used reflexively, although it is used for a non-reflexive transitive action, the patient of the action is expressed by a nominal phrase followed by the article *ni*. Similarly, the patient is expressed by a *ni*-nominal phrase when the verb is a transitive counterpart of some reflexive verb. When we have a transitive verb that is never used reflexively, the patient must be expressed by an attributive phrase with the article *no*, modifying the object of the sentence.

By examining various expressions in the two contrasted languages, it can be concluded that the actions related to dressing are the most characteristic reflexive actions, common to both Slovene and Japanese.